

SECTION: CULTUROLOGY AND PHILOSOPHY

DOI 10.70286/ISU-04.02.2026.007

НАУКА ЯК СИСТЕМА: КАНТІВСЬКА АРХІТЕКТОНІКА І МЕЖІ РЕЛЯТИВНОСТІ

Мартиненко Олександр Петрович

кандидат філософських наук

Чернівецький університет імені Ю. Федьковича, Україна

Стан сучасного наукового знання дедалі частіше описують у філософії науки через множинність «фактів», конкуренцію методологічних програм і незвідність дисциплінарних мов, що спокушає релятивістській висновок – науковість нібито є лише локальною конвенцією в межах окремих дослідницьких спільнот. У цій перспективі ключове питання формулюється так: що саме робить знання науковим, якщо факти виявляються теоретично навантаженими, методи – контекстно зумовленими, а мови – різнорідними й погано перекладними одна в одну без втрат смислу.

Відповідь на це питання в контексті філософії І. Канта розкривається через поняття архітекτονіки, яку він визначає «мистецтвом систем» [1, с. 748]. Відтак критерій науковості слід шукати не в «матеріалі» окремих результатів і не в універсалізації одного методу, а у формі систематичної єдності – тобто у здатності знання бути організованим як ціле й утримувати зв'язок частин із загальними принципами розуму.

Поняття архітекτονіки в І. Канта вводиться не як зовнішня «композиція» чи метафора структурного розвитку (будівництва), а як принципова форма раціональності, що відрізняє науку від простого нагромадження знань. Якщо «сума» результатів може лишатися випадковою і фрагментарною, то наука в кантівському сенсі передбачає впорядкування знання як цілого: частини мають значення не самі по собі, а через свою функцію в системі та через відношення до загальних принципів розуму. У цьому зв'язку І. Кант уточнює, що він розуміє під системою: «Однак під системою я розумію єдність різноманітних ідей під керівництвом однієї ідеї» [там само].

У цьому контексті британська філософія Л. Йпі підкреслює, що повнота наукового знання передбачає наявність «впорядкованого й цілеспрямованого плану», який забезпечує зв'язок пізнаного між собою: «Наукова повнота вимагає «добре впорядкованого та цілеспрямованого плану» на службі зв'язку пізнань між собою» [2, с. 40]. Вона також уточнює, що йдеться про план, на підставі якого пізнання розумом систематично інтегруються одне з одним і спрямовуються на людські цілі: «...пропонування плану, на основі якого

пізнання розуму систематично інтегруються одне з одним та відповідають людським цілям» [там само].

Архітектоніка фіксує нормативний критерій: науковість визначається не тільки тим, що ми «маємо факти» або «володіємо методикою», а тим, що знання підлягає систематичній єдності – тобто може бути інтегрованим у впорядковану структуру, де окремі твердження, поняття і правила доведення узгоджуються між собою і спрямовані на цілісність пізнання. У цьому сенсі архітектоніка працює як антирелятивістський запобіжник: вона обмежує свавілля множинних перспектив вимогою несуперечливої координатії та принципової зв'язності. Звідси випливає ключовий методологічний наслідок для теми критеріїв науковості: релятивність фактів, методів і мов не усувається насильною уніфікацією, але й не приймається як остаточна норма. Вона підлягає критичній перевірці через питання: чи зберігається системна форма знання, чи не перетворюється наука на набір локальних дискурсів, де відсутній спільний горизонт раціональної інтеграції.

Релятивність фактів у сучасному науковому дискурсі пов'язана з тим, що «факт» майже ніколи не постає як самодостатня даність: він набуває значення через контекст інтерпретації, пояснювальну схему та включення в ширшу мережу обґрунтувань. Це обумовлює спокусу ототожнити фактичність із довільністю: якщо факти «теоретично навантажені», то вони нібито можуть бути будь-якими залежно від перспективи. Архітектонічний підхід І. Канта блокує цю редукцію, оскільки переводить питання про факт у площину системної форми знання: факт стає науково релевантним не сам по собі, а як елемент, що може бути впорядкований у єдність пізнання. У цьому сенсі вимога систематичної єдності обмежує релятивізацію фактичного матеріалу: вона вимагає, щоб одиничні твердження і дані були співвіднесені з принципами, які забезпечують їхню зв'язність і підконтрольність раціональній критиці. Саме тому І. Кант наполягає: «Отже, ціле є структурованим (*articulatio*), а не нагромадженням (*coacervatio*)» [1, с. 749].

Відтак релятивність фактів не скасовується, але підлягає внутрішній перевірці за критерієм – якщо «факти» не інтегруються у впорядковану систему й не витримують перевірки на узгодженість із загальними принципами, вони залишаються лише розрізненим емпіричним матеріалом. Саме так архітектоніка дозволяє відрізнити наукову роботу, побудовану на фактичності, від простого (кумулятивного) накопичення даних і тим самим окреслити межі релятивістського трактування фактів.

Релятивність методів у сучасній науці зазвичай постає як наслідок множинності методологічних процедур і протоколів, що претендують на статус «раціонально коректних» – різні дисциплінарні стандарти, моделі, правила верифікації та стилі пояснення легко перетворюються на автономні критерії науковості. У такому горизонті процедурна коректність починає функціонувати як самодостатня гарантія науковості, а конкуренція методологічних програм підштовхує до висновку, ніби науковість є лише локальною відповідністю правилам певної школи або дисципліни.

Архітектоніка І. Канта зміщує акцент: методи можуть бути множинними, але їхня легітимність визначається не самою технікою процедури, а здатністю підтримувати систематичну єдність знання. Саме тому І. Кант підкреслює: «Бо саме систематична єдність перетворює загальновідоме знання на науку, тобто перетворює просту його сукупність на систему» [там само, с. 748]. Отже, метод не є «остаточним суддею» науковості, а інструментом, який має бути співвіднесений із системною формою та принципами, що організують знання як суцільне ціле.

Цю рамку можна підсилити інтерпретацією Г. Гави, який прямо фіксує кантівське розрізнення між архітектонічною та лише технічною єдністю науки: «Він (І. Кант. – О.М.) визначає науку як архітектонічну єдність пізнання (на відміну від лише технічної єдності)» [3, с. 373]. У такому прочитанні множинність методів не заперечується, однак її слід оцінювати за критерієм того, чи працюють процедури на системну інтеграцію знання, чи, навпаки, розкладають його на сукупність автономних «технік». Відповідно, технічна єдність може виникати як координація під випадкові зовнішні цілі, тоді як архітектонічна єдність вимагає орієнтації на апріорні цілі розуму, через що Г. Гава робить такий підсумок: «Відповідно, технічна єдність не враховує суттєвих цілей розуму, а лише довільних цілей.» [там само, с. 379].

Звідси маємо критерій проти методологічного релятивізму – множинність методів є прийнятною доти, доки вона не руйнує архітектонічну цілісність, забезпечуючи раціональну координацію процедур у межах єдиного системного горизонту наукового знання та пізнання.

Щодо релятивності мов – вона у сучасній науці проявляється не лише як різноманіття термінологій, а як гетерогенність самих режимів вираження знання – поряд із «природними» мовами діють формалізми, технічні ідіолекти дисциплін, моделі та символічні нотації, що часто погано узгоджуються між собою і створюють ефект «неперекладності» без втрати смислу. У крайній інтерпретації це підживлює релятивістський висновок: якщо наука говорить багатьма мовами, то вона нібито не має спільного раціонального горизонту, а складається з автономних «локальних дискурсів».

Кантіанська архітектоніка блокує таку редукцію, бо переносить критерій науковості з рівня мовних оболонок на рівень системної форми – множинність мов допустима настільки, наскільки вона підлягає координації в єдиному цілому пізнання. Саме тому І. Кант принципово відкидає фрагментарний стан знання як норму раціональності: «Згідно з пануванням розуму, наше знання зовсім не повинно бути рапсодією, а радше має становити систему, в якій воно тільки й може підтримувати та сприяти суттєвим цілям розуму» [1, с. 748]. У цій метафорі «рапсодія» означає зібраність «з клаптиків» без внутрішньої необхідної композиції, тобто такий лад знання, в якому частини не зв'язані принципом і можуть існувати поруч лише випадково.

У цьому ракурсі «переклад» між науковими мовами означає не уніфікацію лексики й не зведення всіх описів до одного методу, а реконструкцію їхньої функції в системі: що саме (і як) дана дисциплінарна мова додає до цілого знання,

які принципи забезпечують її зв'язок з іншими, і чи не «розмикається» вона у самодостатній технічний жаргон без участі в архітектонічній єдності.

Отже, релятивність наукових мов не заперечується, але підлягає критерію – якщо мовні різниці не допускають системної інтеграції, – тобто знання не «складається в систему», – тоді наука скочується до «рапсодії» розрізнених дискурсів. Якщо ж інтеграція можлива, множинність мов стає не аргументом релятивізму, а ресурсом диференційованої, але єдиної раціональності.

Показово, що в кантівській перспективі вимога системності стосується не лише структури знання, а й принципу його цілісності, який визначає, що саме є релевантним для науки як науки. Саме тут інтерпретація Г. Гава додає до попередніх міркувань телеологічний вимір: різниця між технічною координацією елементів і архітектонічною єдністю пов'язана з питанням про «кінець розуму» як внутрішній принцип системи.¶

У коментарі Г. Гава кантівська архітектоніка уточнює критерій науковості через вимогу системи як єдності через «ідею» цілого [2, с. 382]. Це означає, що науковість не вичерпується процедурною коректністю окремих методик, а передбачає їх включення в системну форму, яка задає зв'язок частин і межі допустимих «довільних додавань» у знанні.

Відповідно, Г. Гава вводить ключове розрізнення між технічною та архітектонічною єдністю, наголошуючи, що перша може обходитися без урахування «суттєвих практичних цілей» розуму: «Такий опис взаємозв'язків між частинами системи дозволяє нам провести розмежування між технічною та архітектонічною єдністю, що не вимагає врахування суттєвих практичних цілей для досягнення останньої» [там само].

Водночас архітектонічна єдність передбачає на його думку, що наука має «кінець розуму», але не як зовнішній утилітарний критерій, а як спекулятивний принцип формування системи: «В архітектонічних єдностях нам, безумовно, потрібна мета розуму, але мета, яка є переважно спекулятивною» [там само].

Звідси маємо робочий антирелятивістський висновок: множинність процедур і підходів не робить науковість «локальною конвенцією», якщо вони співвідносяться з вимогою системної інтеграції; натомість методологічний релятивізм починається там, де єдність знання зводиться до технічного узгодження під «довільні цілі» (*arbitrary ends*) і не підтримує архітектонічної цілісності: «Відповідно, технічна єдність не враховує суттєвих цілей розуму, а лише довільних цілей» [там само, с. 379].

Отже, кантівська архітектоніка дозволяє переформулювати проблему «релятивності» у сфері науки в термінах системної форми знання. Множинність фактів, методологічних процедур і наукових мов не заперечується як така, однак вона перестає бути аргументом на користь релятивізму, якщо підлягає вимозі систематичної єдності. Саме тому І. Кант наполягає, що за «правління розуму» пізнання не може бути «рапсодією», а має складати систему [1, с. 748] і що ціле знання повинно бути «структурованим» (*articulatio*), а не «нагромадженням» (*coacervatio*) [там само, с. 749]. У межах такої рамки науковість виявляється не функцією локальної конвенції або «правильного протоколу», а результатом

включення елементів знання в системну структуру, де вони співвіднесені з керівною ідеєю та підтримують внутрішню узгодженість цілого.

Цей висновок підсилюють сучасні кантознавчі інтерпретації. Зокрема Л. Йпі підкреслює, що повнота наукового знання потребує «добре впорядкований і цілеспрямований план» і націлена на «зв'язок когніцій між собою» [2, с. 40], тоді як Г. Гава показує, що наука у кантівській «Архітектоніці чистого розуму» визначається як «архітектонічна єдність пізнання» і протиставляється лише технічній єдності, яка може орієнтуватися на «довільні цілі» [3, с. 373; с. 379]. У сумі ці акценти дають критерій для розрізнення продуктивного плюралізму та руйнівного релятивізму: перший допускає множинність фактів, процедур і мов за умови їхньої системної інтегрованості, другий виникає тоді, коли знання втрачає архітектонічний горизонт і розпадається на набір автономних дискурсів без спільної раціональної структури.

У перспективі це відкриває можливість застосовувати оптику архітектоники як тест сучасних форм наукової раціональності – чи зберігається в них системна форма, чи не підмінюється вона локальними технічними узгодженнями, і чи здатна наука в умовах методологічної та мовної диференціації утримувати власний критерій науковості без редукції до утилітарної ефективності або до внутрішньогрупової конвенції.

Список використаних джерел

1. Kant I. Kritik der reinen Vernunft. Hamburg : Felix Meiner, 1967. 847 S.
2. Ypi L. The Architectonic of Reason: Purposiveness and Systematic Unity in Kant's Critique of Pure Reason. Oxford : Oxford University Press, 2021. 208 p.
3. Gava G. Kant's Definition of Science in the Architectonic of Pure Reason and the Essential Ends of Reason. Kant-Studien. 2014. №105 (3). P. 372-393. DOI: <https://doi.org/10.1515/kant-2014-0016>.

THE RIGHT TO THE CITY VS THE POLITICAL REGIME OF THE CITY

Radionova Liudmyla

PhD in Philosophy, Associate Professor, Docent

Kozyrieva Nataliia

PhD in Philosophy, Associate Professor, Docent,

Department of Humanities and Social Sciences

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Kharkiv, Ukraine

In modern conditions, urban space is not only the environment of everyday life, but also a key resource of power. The ability to transform urban space through development, reconstruction, gentrification, or changes in the functional purpose of territories is an indicator of political and economic dominance. In this regard, conflicts surrounding urban planning decisions take on the character of a struggle for the right